

РАВНИЩЕ НА ФОРМИРАНОСТ НА ЕЗИКОВИТЕ, СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИТЕ И СОЦИОКУЛТУРНИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧЕНИЦИТЕ В НАЧАЛЕН ЕТАП СПОРЕД УЧИТЕЛИТЕ

Десислава Петрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя анализ на теоретичните постановки във връзка с езиковите, социолингвистичните и социокултурните компетентности и на резултатите от емпирично изследване чрез анкета на начални учители относно тяхното мнение за степента на формирането на езиковите, социолингвистичните и социокултурните компетентности у учениците от начален етап на основната степен на образование. Анализира се мнението на учителите относно провеждането на дистанционно обучение по отношение на въведеното извънредно положение във връзка с ограничаването на разпространението на Covid-19. Правят се конкретни изводи.

Ключови думи: начално училище; компетенции; майчин език

Съвременното развитие на обществото изисква бързо приспособяване на младия човек към динамично променящите се условия на пазара на труда. Това налага грамотно владение на езика и речта и издига ролята на обучението по български език и литература. Социално активната личност има нужда от овладяване на нормите на езика, за да общува свободно и да се реализира в различните сфери на общественото пространство. Училището е призвано да подготви мислещи хора, които имат не само знания, но и умения да използват тези знания в практиката, да са мотивирани да общуват и да спазват необходимата култура на поведение.

Актуалното развитие на методическата наука на обучение по роден език налага решаването на задачи, свързани с подготовката на учениците за пълноценно общуване в устна и писмена форма. Те трябва да могат да решават комуникативни задачи, изискващи високо равнище на формираност на умения за ориентация в комуникативната ситуация, определяне на целите на общуването и избор на адекватна стратегия за комуникация.

Това е причина обучението по български език и литература в началната степен на образование да се отличава с „комуникативноречевата си насоченост“ (Ivanova, 2007: 12).

Методиката на обучението по български език и литература се ръководи от някои принципи, които имат основополагащо значение. „Комуникативно-речевият принцип (подход) е израз на знанието, че езикът е диалектическо единство от структура и функция, от строеж и употреба“ (Koleva, 2000: 37). По този начин формирането на комуникативно-речеви умения е едновременно цел и мотивация за по-доброто изучаване на езика. Друг принцип е функционално-стилистичният, който предполага в процеса на „практическото въвеждане на малките ученици в основни знания за стилистичните ресурси на езика ... да формира умение за подбор на езикови средства – фонетични, морфологични, лексикални, синтактични ... в зависимост от конкретната речева ситуация“ (пак там: 41).

Комуникативноречевият принцип на обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование предполага формиране на комуникативна компетентност у учениците и съдържащите се в нея езикова и социокултурна компетентност. Комуникативната компетентност е ключова цел на обучението по български език в началния етап на образование. Тя е най-важният му продукт. Овластяването на езикови знания е безсмислено, ако те няма да се използват адекватно и целенасочено от личността в процеса на социалната ѝ реализация.

Според Ст. Симеонова социокултурната компетентност „се вписва в няколко контекста, от които определящите са два: от една страна, системата на културата и системата на обществото; от друга страна – системата на образованието“ (Simeonova, 2005: 83). Авторката описва социокултурната компетентност като „комплекс от личностни характеристики, знания и умения, които в своята съвкупност подпомагат изразяването на собствената позиция като комуникативен акт“ (пак там: 83). За да се анализира социокултурната компетентност, тя се сравнява със социолингвистичната, социалната и културната. Предложените изводи са, че социокултурната се отнася към социолингвистичната като видово към родово понятие, а социалната компетентност е родово понятие по отношение на социолингвистичната.

В резултат на горепосоченото важно значение на езиковата и социокултурната компетентност и във връзка с въведеното от правителството на Република България извънредно положение с цел ограничаване разпространението на Covid-19, през месец май 2020 г. на територията на Столична община беше проведено изследване на мнението на начални учители по отношение степенята на формиране на езиковите и социокултурните компетентности у техните ученици. С помощта на анкетна карта под формата на „Гугъл“ формуляр бяха

анкетирани 128 начални учители от столични училища. От тях 8 (6,3%) имат образование професионален бакалавър, 63 (49,2%) – бакалавър, 56 (43,8%) – магистър, и 1 (0,8%) – доктор. 19 (14,8%) нямат присъдена професионално-квалификационна степен (ПКС), 32 (25%) имат пета ПКС, 29 (22,7%) имат четвърта ПКС, 25 (19,5%) имат трета ПКС, 14 (10,9%) имат втора ПКС и 9 (7,0%) имат първа ПКС. Над 15 години професионален опит имат 77 (60,2%) от респондентите, от 5 до 15 години имат 34 (26,6%) и до 5 г. професионален опит имат 17 (13,3%).

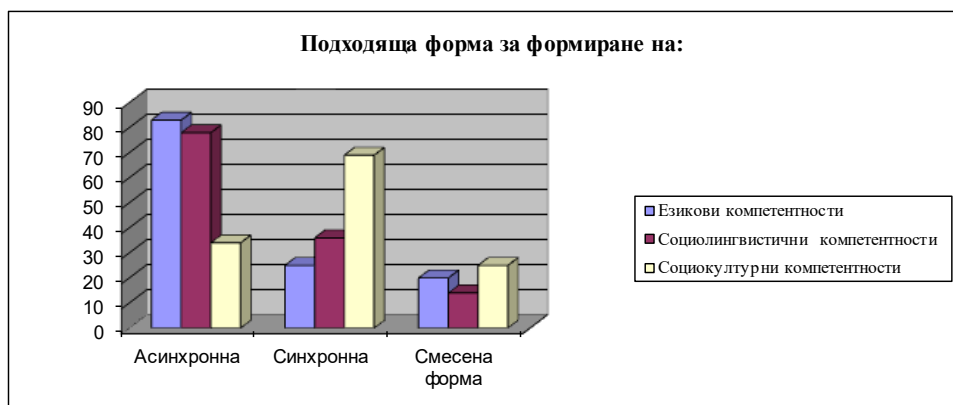
В условията на извънредното положение, въведено с цел ограничаването на разпространението на вируса Covid-19, 18 (14,1%) от учителите провеждат часовете по български език и литература (БЕЛ) асинхронно, като изпращат задачи за подготовка и упражнение на учениците и проверяват изпълнението им. В синхронна форма чрез различни платформи за обучение (Google Classroom, Microsoft Teams и др.) провеждат обучението 61 (47,7%) от учителите и в смесена форма провеждат часовете по БЕЛ 49 (38,3%) от учителите (фиг. 1).

Фигура 1

Според анкетираните начални учители за формиране на езикови компетентности по-подходяща форма на обучение е асинхронната за 83 (64,8%), синхронната – за 25 (19,5%), и смесената – за 20 (15,6%) (фиг. 2). Този резултат показва, че за голяма част от учителите формирането на езикови компетентности означава по-скоро овладяване на знания, отколкото усвояване на умения и нагласи за правилно използване на езика в потока на речта. Друг важен извод, който може да се направи, е за изключителната важност на из-

ползването на самостоятелната работа при формирането на езиковите компетентности, защото асинхронната форма на работа практически означава използване на самостоятелна работа на учениците.

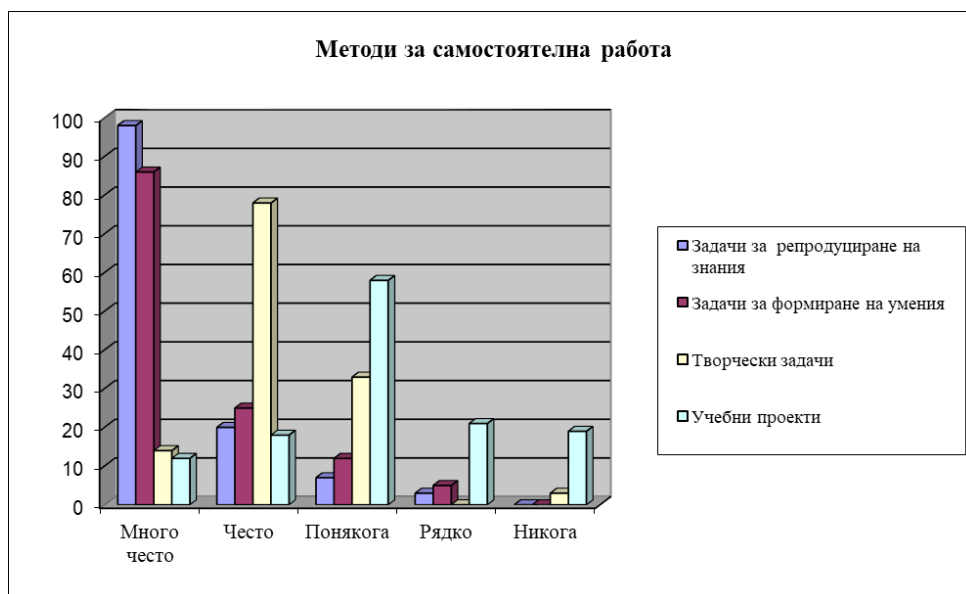
Фигура 2

Относно формирането на социolingвистичните компетентности 78 (60,9%) от респондентите посочват като по-подходяща асинхронната форма, 36 (28,1%) – синхронната, и 14 (10,9%) – смесената форма. Получените данни отново показват, че за учителите водещ фактор е овладяването на знания за езика, като условие за успешно реализиране на речевия акт.

За формирането на социокултурните компетентности според 69 (53,9%) от респондентите по-подходяща форма е синхронната, според 34 (26,6%) – асинхронната, и според 25 (19,5%) – смесената. Може да се направи изводът, че във връзка със същността на социокултурните компетентности необходимостта от реално общуване между учениците и между учениците и учителя е по-значима за тяхното успешно формиране.

Интерес представлява въпросът за употребата на различни методи за самостоятелна работа, които използват учителите в условията на дистанционно обучение. Задачите за репродуциране на знания се използват най-често от учителите. Вероятната причина за това са особеностите на психофизиологическото развитие на учениците в ранна училищна възраст. Много често такива задачи използват 98 (76,6%) от учителите, често ги използват 20 (15,6%), понякога – 7 (5,5%), рядко – 3 (2,3%), и никога – нито един. Задачите за формиране на умения се използват много често от 86 (67,2%) от учителите, често – от 25 (19,5%), понякога – от 12 (9,4%), рядко – от 5 (3,9%), и никога – от нито един учител. Много често творчески задачи задават 14 (10,9%) от учителите, често задават 78 (60,9%), понякога

– 33 (25,8%), рядко – нито един, и никога – 3 (2,3%). Учебните проекти като метод за самостоятелна работа се използват много често от 12 (9,4%) от началните учители, често – от 18 (14,1%), понякога – от 58 (45,3%), рядко – от 21 (16,4%), и никога – от 19 (14,8%) от учителите (фиг. 5). Може да се направи изводът, че учителите предпочитат да използват самостоятелната работа за усвояване и автоматизиране на знания и умения и не толкова често дават възможност на учениците да достигнат сами до определени изводи и да проявят творчество.

Фигура 3

В настоящите условия интересен е въпросът как се отразява според учителите дистанционното обучение на формирането на езиковите, социолингвистичните и социокултурните компетентности. Според 78 (57,0%) от учителите дистанционното обучение улеснява формирането на езиковите компетентности, а според 55 (43,0%) го затруднява. Вероятно това мнение е израз на разбирането, че езиковите компетентности представляват преди всичко усвояване на знания за езика и формиране на умения за целесъобразната им употреба в потока на речта. Според 45 (35,2%) от учителите дистанционното обучение улеснява формирането на социолингвистични компетентности, а според 83 (64,8%) го затруднява. Може да се очаква, че според началните учители формирането на социолингвистични компетентности

изисква пряк контакт както между учениците, така и между учениците и учителя. Формирането на социокултурните компетентности се затруднява от въведената дистанционна форма на обучение в условията на извънредно положение според 90 (70,3%) от учителите, а според 38 (29,7%) се улеснява (фиг. 4). Вероятната причина за това изразено мнение е, че социокултурните компетентности включват освен вербални и невербални компоненти, усвояването на които онлайн е силно затруднено.

Фигура 4

Като цяло, преобладава мнението, че учениците са усвоили очакваните социолингвистични компетентности във висока и средна степен. Във връзка с използването на речевия етикет, 41 (32,0%) от началните учители считат, че учениците им са усвоили тази компетентност във висока степен, 42 (32,8%) – в средна, и 45 (53,2%) – в ниска степен. Според учителите уместно употребяват вербални и невербални средства 56 (43,8%) във висока степен, 40 (31,3%) в средна и 32 (25%) – в ниска степен. При коментара на резултатите, получени на тези два въпроса, следва да се имат предвид различната социална среда на учениците, различното културно и образователно ниво на семейната им среда, формираният още преди постъпването в училище езиков опит (идиолект).

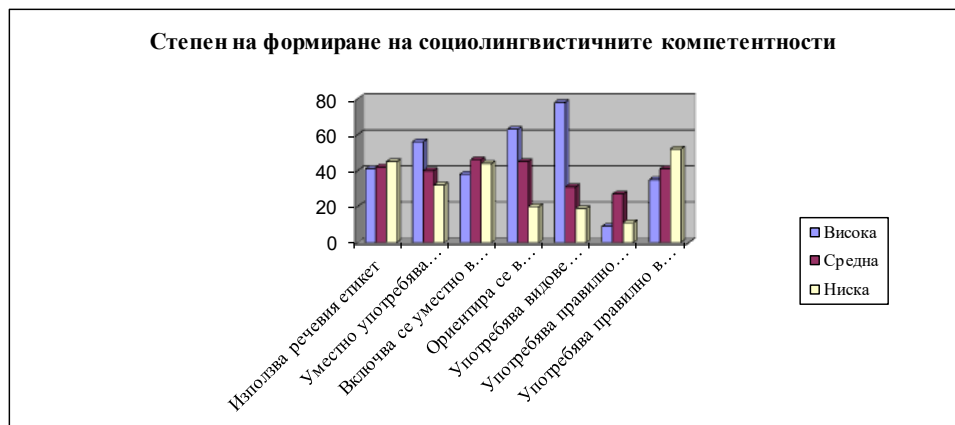
Компетентността на учениците уместно да се включват в диалог по конкретна тема, е формирана във висока степен според 38 (29,7%) от учителите, в средна – според 46 (35,9%), и в ниска – според 44 (34,4%). Тези резултати

могат да се свържат с неукрепналата детска психика, с трудното задържане на вниманието за дълго време, с което се характеризира този период от психофизиологичното развитие на детето.

Умението да се ориентират в комуникативната ситуация, учениците са овладели във висока степен според 63 (49,2%) от учителите, в средна – според 45 (35,2%) от учителите, и в ниска – 20 (15,6%). Формирането на това умение започва още от първите часове по български език и литература в първи клас и учителите старателно и целенасочено работят за неговото развитие. Същата причина може да се предположи и за данните, получени на следващия въпрос. Умението уместно да употребяват видовете изречения в съответствие с комуникативноречевата ситуация, учениците са усвоили във висока степен според 78 (60,9%) от учителите, в средна – 31 (24,2%), и в ниска – 19 (14,8%).

В най-висока степен учениците са усвоили умението да употребяват правилно частите на речта: според 90 (70,3%) от учителите във висока степен, в средна – 27 (21,9%), и в ниска – 11 (8,6%). Причината за това може да се търси в доброто усвояване на майчиния език и целенасочената работа на учителите в тази посока за развитие на устната реч още от първите часове в училище.

Сравнително в по-ниска степен са развити уменията за правилна употреба в речта на сложни думи, синоними и антоними: според 35 (27,3%) от учителите във висока степен, според 41 (32,0%) – в средна степен, и според 52 (40,6%) – в ниска степен (фиг. 5). Това би могло да се дължи на малкия житейски и литературен опит на учениците и на факта, че тези понятия са включени в учебната програма по български език и литература в четвърти клас и не е налице достатъчно време за упражнения и затвърждаване на знанията и уменията.

Фигура 5

Както беше посочено по-горе, според учителите формирането на социо-културните компетентности у учениците се възпрепятства в условията на дистанционно обучение във връзка с въведената извънредна ситуация в страната. В подкрепа на тази теза са резултатите, получени по отношение на мнението на учителите в каква степен са формирани тези компетентности у техните ученици. Най-често учителите са посочили, че техните ученици са усвоили тези компетентности в средна степен.

С най-голяма лекота учениците се ориентират в съдържанието на изучено литературно или фолклорно произведение, съставят в устен вид благопожелания, свързани с празничния календар на българския народ и интерпретират текста на литературно или фолклорно произведение чрез участие в екипна дейност на игрови и сценични форми. Най-често тези компетентности се формират с помощта на прякото участие на учителя. Според 58 (45,3%) учениците могат да се ориентират в съдържанието на изучено литературно или фолклорно произведение в средна степен, 46 (35,9%) – във висока, и 24 (18,8%) – в ниска. В тясна връзка с тази компетентност е умението да четат с разбиране текст от хартиен и електронен носител, което е формирано във висока степен според 21 (16,4%) от учителите, в средна – според 69 (53,9%), и в ниска – според 38 (29,7%). В подкрепа на този резултат са отговорите на въпроса за формирането на компетентността за четене правилно и с подходяща интонация на произведения на различни култури, тъй като то изисква умение за четене с разбиране на текста. Според 39 (30,4%) от учителите тази компетентност е формирана във висока степен, според 61 (47,7%) – в средна, и според 28 (21,9%) – в ниска. Тези резултати показват необходимостта от целенасочена и упорита работа на учителите за усъвършенстване на тези умения, защото те са предпоставка за усвояването на учебния материал не само по български език и литература, но и по всички останали учебни предмети. Към учителите може да бъде отправена препоръка да се използва компетентността на учениците да интерпретират текста на литературно или фолклорно произведение чрез участие в екипна дейност на игрови и сценични форми, която според 45 (35,2%) от учителите е формирана във висока степен, според 58 (45,3%) – в средна, и според 25 (19,5%) – в ниска.

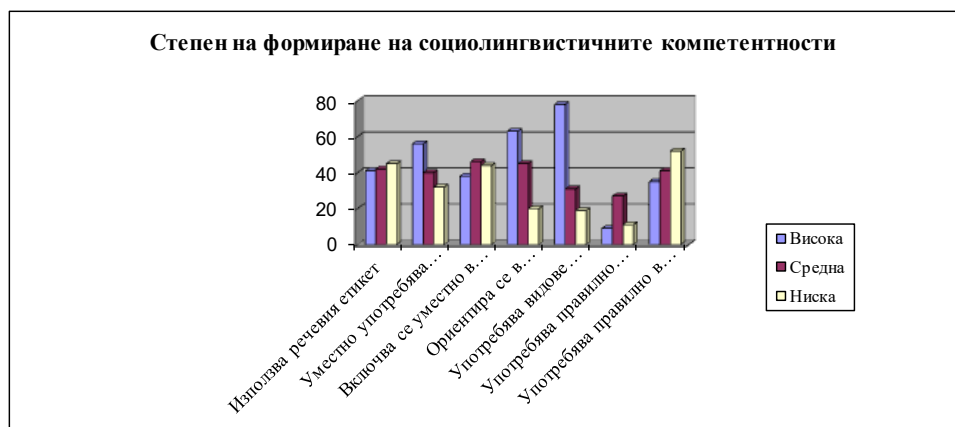
По-трудно за учениците е да споделят и разбират прочетеното от детски списания, енциклопедии и достъпна информация от интернет. Тази компетентност е формирана във висока степен според 41 (32,0%) от учителите, в средна – според 45 (35,2%), и в ниска – според 42 (32,8%). Сходни резултати са получени на въпроса за умението на учениците да откриват белези на своята национална идентичност в самостоятелно прочетени литературни или фолклорни произведения. Според 32 (25%) от учителите това умение е формирано във висока степен, според 51 (39,8%) – в средна, и според 45 (35,2%)

– в ниска. Вероятна причина за тези резултати е неумението за самостоятелна работа на учениците, което може да се избегне чрез системна работа в тази насока.

Формирането у учениците на компетентността да съставят в устен вид благопожелания, свързани с празничния календар на българския народ, е формирано във висока степен според 43 (33,6%) от учителите, в средна – според 49 (38,3%), и в ниска – според 36 (28,1%). Високите резултати са във връзка както с работата на учителите, така и с натрупания житейски опит на учениците.

Значително по-трудно за учениците е съставянето на писмен текст с помощта на словесна или визуална опора във връзка с изучавано литературно или фолклорно произведение, тъй като изисква по-висока степен на формиране на езиковите компетентности на учениците. Според 32 (25%) от учителите тази компетентност е формирана във висока степен, според 57 (44,5%) – в средна, и според 39 (30,5%) – в ниска степен.

Учениците се затрудняват и при откриването на белези на културни различия в изучавани литературни или фолклорни произведения, което е продиктувано от бедния им социален опит. Според 32 (25%) от учителите тази компетентност е формирана във висока степен, според 54 (42,2%) – в средна, и според 42 (32,8%) – в ниска.

Фигура 6

Изводи

1. За формиране на езикови и социолингвистични компетентности по-подходяща форма на обучение е асинхронната, а за формирането на социокултурните компетентности – синхронната.

2. Според учителите дистанционното обучение улеснява формирането на езиковите компетентности, но затруднява формирането на социолингвистичните и социокултурните компетентности.

3. У учениците са формирани очакваните социолингвистични компетентности във висока и средна степен. Необходимо е да се имат предвид фактори като различната семейна среда и съответно усвоен идеолект и особеностите на психофизиологичното развитие на учениците.

4. Най-често учителите са посочили, че социокултурните компетентности са формирани в средна степен у техните ученици.

5. Може да бъде отправена препоръка към учителите да използват формираната у учениците компетентност да интерпретират текста на литературно или фолклорно произведение, чрез участие в екипна дейност на игрови и сценични форми с цел формиране на умения за самостоятелна работа.

С благодарност към проф. д.п.н. Н. Иванова, под чието научно ръководство изследванията и проблемите, интерпретирани в статията, са финансирани от средствата, отпуснати целево от държавния бюджет на СУ „Св. Климент Охридски“ за научни изследвания през 2020 г. по научноизследователски проект на тема „Равнище на формираност на социокултурните и социолингвистичните компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез обучението по български език и литература“.

ЛИТЕРАТУРА

- Иванова, Н. (2007). *Съвременното обучение по български език и литература в началния етап на образование. Част първа: Български език*. София: Образование.
- Колева, В., Д. Йорданова & М. Мандева. (2000). *Методика на обучението по български език и литература (четене) – I – IV клас. Част първа*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.
- Симеонова, Ст. (2007). Модел на социокултурната компетентност (формирана чрез обучението по български език). *Образование*, бр. 3.

REFERENCES

- Ivanova, N. (2007). *Savremennoto obuchenie po balgarski ezik I literatura v nachalniia etap na obrazovanie Chast parva: Balgarski ezik*. Sofia: Obrazovanie
- Koleva, V., D. Yordanova & M. Mandeva (2000). *Metodika na obuchenieto po balgarski ezik I literatura (chetene) – I – IV klas. Chast parva. Veliko Tarnovo: St. st. Kiril I Metodij*”

Simeonova, St. (2007). Model na sociokulturnata kompetentnost (formirana chrez obuchenieto po balgarski ezik. *Obrazovanie*, br. 3.

LEVEL OF FORMATION OF LANGUAGE SOCIOLINGUISTIC AND SOCIOCULTURAL COMPETENCES IN PRIMARY SCHOOL PUPILS ACCORDING TO TEACHERS

Abstract. The article presents an analysis of the theoretical statements in relation to language, sociolinguistic and sociocultural competences and the results of empirical research through a survey with primary teachers about their opinion on the level of formation of language, sociolinguistic and sociocultural competences in primary school pupils. Teachers' views on distance learning in relation to limiting the spread of Covid-19 are analyzed. Specific conclusions are made.

Keywords: primary school; competences; mother language

✉ **Mrs. Desislava Petrova, PhD Student**

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: d_petrova@edusofia.bg